

HOMO SEMIOTICUS VE GENEL GÖSTERGEBİLİM SORUNLARI

(Mehmet Rifat, Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları, İstanbul:
Yapı Kredi Yay., 2018)

Kıvılcım POLAT*

Yazımın konusu olan Mehmet Rifat tarafından hazırlanan Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları adlı kitap, yazarın 1982 yılında yayımlanmış ve büyük ilgi görmüş olan Genel Göstergebilim Sorunları adlı kitabı ile 1996 yılında yayımlanmış Homo Semioticus adlı kitabının birbirinin tamamlayıcısı şeklinde bir araya getirilerek oluşturulmuş şeklidir.

152 sayfalık kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. Her bölümün sonunda kavramlar dizini ve özel adlar dizini verilmiştir. Kitabın birinci bölümü 89 madde ile "Homo Semioticus"a ayrılmaktadır. Bölümün başlıkları sırasıyla şu şekildedir: "Beşinci Baskının Önsözü", "Homo Semioticus", "Anlamla Süreci: Homo Semioticus'un Kuramsal Modeli", "Anlamlama Nesnelere", "1. Çeviri", "2. Ansiklopedi: Ansiklopedik Edinim/ Ansiklopedik Söylem", "3. İstemek/ Bilmek/ Yapabilmek ile İnanmak ve Zorunda Olmak". Yazar sunuş yazısında Homo Semioticus'un tanımını yaparak açıklayıcı bir zemin hazırlamaktadır. İçinde pek çok insanın varoluş serüvenindeki en büyük çabayı da barındıran tanım şöyledir:

"Homo semioticus anlamlandırır insanı; dünyadaki anlamların oluşumunu, birbirine eklemeyerek yepyeni anlamlar yaratmasını sorgulayan insanı; çevresindeki bireysel, toplumsal, kültürel gösterge dizgelerini yalnızca betimlemekle yetinen değil, bu dizgelerin üretiliş sürecini yeniden yapılandıran insandır. Homo semioticus, "hem dünyanın insan için hem de insanın insan için taşıdığı anlamı/ anlamları" kavramaya çalışan ve anlamsal bütünlerin üretiliş aşamalarını bir söylem içinde yeniden anlamlandırır insanı. Homo semioticus okuyan, adlandıran, anlamlandırır ve bütün bu işlemleri bir "oyun" oynayarak, yani hem haz duyarak hem de haz vermeye çalışarak yapan insandır (Rifat 2018: 17)."

Homo semioticusdan yola çıkılarak göstergebilime doğru uzanan kitapta ilk uğrak noktası aslında her şeyi çepeçevre saran anlam evreni olmuştur. Anlamın uzamı ve yolu belirtildikten sonra düşünen insanın bu evrendeki rolüne dair belirlemelerde bulunmaktadır. Anlamlı yapı incelenecek nesnede midir yoksa düşünen insanın zihninde midir? Yazar yaptığı açıklamalardan sonra sorduğu sorularla homo semioticusları bir kez daha düşünmeye itmektedir.

Homo semioticus dünyayı bir metin gibi okumaktadır. Bu okuma bilinçli, düzenli, yöntemli, tutarlı bir bakışla olmalıdır. Metni okuma sürecinde çözümleme modeli oluşturmaya çalışan göstergebilimcilerin uğraşı üstdilsel ve kuramsal özellikler taşıır. Metnin bağlamında homo semioticus göstergebilimcidir.

---

* Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Doktora Öğrencisi, kvlcmlptt@gmail.com, Orcid ID: 0000-0003-0821-4508

Yazar homo semioticusların konumlarını göstergebilimsel çevreye göre belirlemekte, homo semioticusun yakın çevresindekilerden bahsetmekte ve kendi homo semioticuslarının kimler olduğunu sıralamaktadır. Bu bağlamda yazarın düşünce evreninin kimlerden etkilenmiş olduğunu da bir bakıma görebilmekteyiz.

“Anlamlama Süreci: “Homo Semioticus’un Kuramsal Modeli” başlıklı bölümde göstergebilim artık derinleşmektedir. Homo semioticusun tanımında bahsedilen okuma, adlandırma ve anlamlandırma oyunu göstergebilimcinin kuramsal oyunu halini almaktadır. Oyunun niteliği yine bu bölümde verilmektedir. Üstdil ve konudil kavramlarının ne olduğu açıklanmakta ve üstdilden yola çıkılarak üstgöstergebilime varılmaktadır.

“Göstergebilimsel Bir Çözümleme Örneği” başlıklı ikinci ana bölümün son kısmındaki masal çözümlemesini anlamak açısından bu kısım irdelenmelidir. Göstergebilim içerik düzleminde üç değişik düzeyde çözümlenmektedir. Yüzeyden derine bu yüzeyler: söylemsel düzey, anlatısal düzey, mantıksal-anlamsal düzeydir. Düzeyler, üretim süreci ve çözümleme süreci içerisinde değerlendirilmektedir. Burada yapılan açıklamalar kitabın ikinci bölümünü anlamak açısından oldukça önemlidir.

Ardından bir metnin gerçekleşme aşamasına ulaştığını gösteren bağlantılar düzeni olan söylemden, söylem çözümlemesinden ve çözümlemenin aşamalarından bahsedilmektedir. Bunu anlatı çözümlemesi ve aşamaları takip etmektedir. Bu kısım anlatı izlencesinin evreleri anlamak noktasında dikkate değerdir. Eyletim, edinim, edim, yaptırım evreleri açıklanmaktadır. Böylece düzey anlam evreninin en soyut ve en derin düzeyi olan temel yapı (mantıksal-anlamsal yapı) çözümlemesine gelinmektedir. Söylem ve anlatı düzeylerinin çözümlenmesiyle temel yapıdaki mantıksal ve anlamsal ilişkiler belirlenecektir. Çünkü anlama da çözümleme de bir binayı inşa etmek gibi tek tek katman katman ve ince bir işçilik gerektirmektedir. Toprağın altında kalan kısım (derin yapı) üzerinde kalan kısım (yüzey yapı) kadar önemlidir.

“Anlamlama Nesnelere” bölümüyle kitap devam etmektedir. Bu nesnelere Çeviri, Ansiklopedi: Ansiklopedik Edinim / Ansiklopedik Söylem, İstemek / Bilmek / Yapabilmek ile İnanmak ve Zorunda Olmak şeklinde üç başlıkta verilmektedir. Çevirinin anlam üstüne çalışan yaratıcı bir etkinlik oluşu onu elbette göstergebilimin alanına dahil etmektedir. Zihinsel boyutta gerçekleştirilen dönüş(tür)üm esnasında yorumlama ve yeniden üretim izlenceleri yaşanmaktadır. Buradan yola çıkılarak ansiklopedik edinim ve istemek/ zorunda olmak noktasında anlamlamanın yolculuğu nesnelere bize aktarılmaktadır.

Kitabın ikinci ana bölümü “Genel Göstergebilim Sorunları: Kuram ve Uygulama” başlıklıdır. Bir önsözün ardından yedi alt başlığa ayrılmaktadır. İlk olarak göstergebilim tanımlanmaya ve açıklanmaya çalışılmaktadır. Varsayımsal-tümdengelimli yöntemin L. Hjelmslev ve J. Greimas tarafından göstergebilime, N. Chomsky tarafından üretici-dönüşümsel dilbilime aktarımıyla ilerleyen sürece kısaca değinilmektedir.

“Göstergebilim Kuramının Düzenlenişi (Üstdilim Aşamaları)” bölümüyle devam edilmektedir. Kuramın amacı, konudil/üstdil ayrımı ve yaklaşım sırasında karşılaşılabilecek üç ayrı düzlem belirtilmektedir. Üstdilin niteliği ve onu meydana getiren düzeylerin açıklamalarının ardından kuramın düzenlenişindeki diğer önemli iki nokta olan

kavramlaş(tır)ma ve biçimselleş(tir)me aşamalarına değinilmektedir. Sonuç kısmında konudilden yola çıkılarak üst dile doğru hareketin çözümlenme süreci özetlenmekte ve ilk bakışta araştırmacıya ürkütücü gelen terimlerin ve simgelerin doğal dilden hareketle kurulduğunu fakat kendi aralarında kurdukları bu tutarlı ilişkilerle yeni anlamalar kazanmış olduklarını vurgulamaktadır. Bizce bir nebze de olsa araştırmacıları bu alana yaklaştırmak gayesindedir.

“Göstergebilimin İlkeleri (Gösterge Dizgelerinin Üretim Süreci)” bölümüyle devam edilmektedir. Anlamın kendisini değil eklemeli biçimini araştıran kuramın burada çözümlenme süreci irdelenmektedir. Üç ayrı katmandan oluşan üretim süreci, her bir katmanın düzeyleri, derin yapı ve yüzey yapının bileşenleri, edim ve durum sözcelerinden hareketle anlatı izlencesi ve anlatı izlencesinin dört evresi yine bu bölümde aktarılmaktadır. Artık simgesel gösterimlerle karşılaşmaktayız. Çözümlemeye doğru ilerlerken yazar adım adım kuramı temellendirmekte ve üzerine düşünmeye sevk etmektedir. Göstergebilimin gösterge dizgelerine yönelik geliştirdiği ve evrensel boyutta düşünce evreninin süreçlerini çözümlenmeyi amaçladığı yöntem artık çok daha karmaşık yapılara yönelmektedir. Yirmi yılı aşkın bir süredir alınan yolun şimdi dünya ile insan, insan ile toplum, insan ile insan arasındaki ilişkileri araştırmada önemli bir aşamada olduğu görülmektedir. Yazar, bölümün sonunda amaca uygun şekilde bir tabloyla anlatılanları özetlemektedir.

“Göstergebilimsel Bir İşlem: Kesitleme” başlıklı bölümle devam edilmektedir. Burada en başından beri üzerinde durulan tutarlı yöntem örneklendirilmektedir. Metnin dizimsel eksenine uygulanacak olan kesitleme işleminin beş ölçütü burada verilmektedir. Kesitlemeler La Modification (Michel Butor, 1957); Yaşadıktan Sonra (Tahsin Yücel, 1969) adlı yapıtlar üzerinden açıklanmaktadır. Anlatı izlencelerinin durumuna göre kesitler değişik boyutlarda karşımıza çıkmaktadır ve yazar şunu belirtir:

“Çözümleme sürecinde derin yapılara (anlatısal yapılar) doğru gidildikçe ilk kesitleme eyleminin kimi aksaklıklar yarattığı gözlemlenebilir. Bu durumda, göstergebilimci derin anlatı yapılarının sunduğu özellikleri dikkate alarak kesitleme işlemini gözden geçirir, yeni düzenlemelere gider. Bir başka deyişle, göstergebilimde kesitleme çözümlenmeye yön verirken, çözümleme de kesitlemenin doğru yapılar yapılmadığını denetler (2018: 109).”

“Göstergebilim ve Uygulama Alanları” başlıklı bölümle devam edilmektedir. Burada İtalya’daki Urbino Üniversitesi’ne bağlı Urbino Uluslararası Göstergebilim ve Dilbilim Merkezi’nin 9-28 Temmuz 1979 tarihinde düzenlemiş olduğu seminerler ve dört ayrı kolokyumdan bahsedilmektedir. Yazıda kolokyuma ilişkin sunuşlar değil, doğrudan göstergebilimi ilgilendiren yedi seminer irdelenmektedir. Seminerlerin başlıkları şu şekildedir;

- Metin ve Görüntü: R. Lindekens (Napoli)
- Modern Yazın Kuramları: T. Todorov (Paris)
- Toplumsal Törenlerin Göstergebilimi: M. Pop (Bükreş)
- Anlatı ve Öğretici Söylem: D. Patte (Nashville)
- Toplumsal Söylemlerin Göstergebilimi: E. Véron (Paris)
- Kanıtama ve Söylem: G. Vignaux (Paris)
- Dildeki Uşçulluk: H. Parret (Wassenaar)

Seminerlerin yöntemin üzerinde düşünürken ve anlamlandırırken katkısının olacağı mutlaklıdır.

Son bölüm ise “Göstergebilimsel Bir Çözümleme Örneği” başlıklıdır. Açıkçası kitapta ilginin en çok yoğunlaştığı bölüm burasıdır. Başından beri anlatılan kuram artık burada kendine uygulama alanı bulmaktadır. Bir metnin göstergebilimsel bir bakışla nasıl çözümleneceği oldukça açıklayıcı bir biçimde sunulmuştur. Homo semioticus -burada artık göstergebilimci- bilinçli, düzenli, yöntemli, tutarlı bir bakışla metne yaklaşmaktadır. İncelenen metin Az Gittik Uz Gittik (P. N. Boratav, Ankara, Bilgi, 1969) yapıtından alınmış “Üç – Bilecenler” masalıdır. Masal öncelikle altı kesit olarak okuyucuya aktarılmaktadır. Uygulama aşamasında her bir kesit ayrı ayrı ele alınmaktadır. Anlatı izlencesi boyunca öznelerin kiplikleri, ayrılık ve birliktelikleri, yükledikleri izleksel roller, edinç ve edim aşamaları simgesel olarak okuyucuya sunulmaktadır. Homo Semioticus başlıklı ilk bölümde anlatılan kavramların uygulama alanında gösterilmesi anlaşılması açısından yerinde olmuştur.

Rifat'ın (2018: 7) deyiimiyle Homo Semioticus'un Genel Göstergebilim Sorunları'nın üstünde yükseldiği de bir gerçektir. İki ayrı çalışmanın bu bağlamda bir araya getirilmiş oluşu aradaki bağlantıyı kavramak açısından açıklayıcı olmuştur. Yazarın hazırlanmış olduğu kaynakça, bahsettiği seminerler ve atıfta bulunduğu eserler konuyu derinlemesine irdelemek isteyen araştırmacılar için katkı sağlayacak niteliktedir. Rifat'ın üslubu oldukça anlaşılır ve akıcıdır. Konuya ilgi duyarak yeni başlayacak araştırmacılar açısından faydalı bir akademik çalışma olarak katkı sağlayacaktır. Ludwig Wittgenstein'in dediği gibi dilimizin sınırları dünyamızın sınırlarıdır. Dünyamız ise bir anlam evrenidir. Anlam evrenini iyi okuyabilmek, toplumsal sağlığın aydınlanmaya evrilmesinde geçilmesi gereken bir kapıdır, bu kapının anahtarı ise göstergebilimdir. Bu amaçla yolu göstergebilime düşen homo semioticusa eserin yeni bir bakış sunacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- RİFAT, Mehmet (1998a). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- RİFAT, Mehmet (1998b). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları 2. Temel Metinler*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- RİFAT, Mehmet (2018). *Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.